

Workshopdag
Actief Historisch Denken
April 2010

Historische Sudoku

door:
Koen Henskens,
vakdidacticus/lerarenopleider
Instituut voor Leraar en School (ILS),
Hogeschool Arnhem en Nijmegen (HAN)
Email: Koen.henskens@han.nl

**Actief Historisch
Denken**

Historische Sudoku

Sudoku, wie ken het niet. In de les, in de trein, thuis, overal zijn mensen sudoku's aan het invullen. Blijkbaar vindt de mens het puzzelen en uitdokteren leuk. Om deze reden is er ook een historische variant bedacht van deze sudoku's, de historische sudoku's. In dit geval moet je niet cijfers op de juiste plaats zetten, maar historische begrippen. Net als de cijfers moeten de begrippen wel kloppen met de andere begrippen. Op deze manier worden leerlingen uitgedaagd verbanden te gaan zoeken tussen begrippen, waarmee ze de begrippen meer betekenis geven en er een meer samenhangende historische context ontstaat¹.

De les in een oogopslag

Onderwerp: Alle tijdvakken

Activiteit: Historisch sudoku

Tijdsduur: 20-30 minuten

Doelen:

- de leerling geeft betekenis aan de begrippen van een specifiek tijdvak
- de leerling kan verbanden leggen tussen historische begrippen
- de leerling ziet samenhang tussen historische begrippen, gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen
- de leerling kan voorbeelden geven van kenmerkende aspecten van Domein B van de eindexamenstofomschrijving
- de leerling leert 'out of the box' denken door niet gegeven verbanden te zoeken

Beginsituatie: De leerlingen hebben de tijdvakken behandeld voordat ze de opdracht uitvoeren. De opdracht is om de leerstof te herhalen, en toe te passen.

Vorbereiden:

- Kopieer voor elk tweetal een A4 met de opdracht

Instrueren:

- **Wat:** Leerlingen moeten 9 van de 12 historische begrippen onderaan de pagina op zodanige wijze in het schema invullen, dat ze tussen elk begrip in het schema een verband kunnen leggen.
- **Hoe:** Jullie krijgen per tweetal een blad waarop 9 begrippen ingevuld kunnen worden. Onderaan het blad staan 12 begrippen waar je deze 9 uit moet halen. Tussen de begrippen staan pijlen met letters. Deze pijlen stellen verbanden voor. De begrippen moeten met historische verbanden aan elkaar gekoppeld worden. De verbanden die je hebt gelegd, schrijf je op in je vragenblad.
- **Waarom:** Het is niet voldoende om losse begrippen te kennen. Voor het eindexamen moet je allerlei begrippen aan elkaar kunnen koppelen. Je moet verbanden kunnen leggen tussen begrippen. Door deze opdracht ga je de losse begrippen meer betekenis geven. Je associeert rondom de begrippen tot je een overlap hebt met een andere begrip. Zo creëer je meer historische context.

Uitvoeren:

- Leerlingen vormen tweetallen
- Elk tweetal krijgt een blad met daarop een schema met 9 openingen. Onderaan het blad staan 12 begrippen
- Leerlingen moeten 9 van 12 begrippen op de juiste manier in het schema zetten, zodat alle verbanden tussen de begrippen kloppen.
- Als het schema is ingevuld, vullen de leerlingen het vragenblad in, waar expliciet naar de historische verbanden wordt gevraagd.

¹ Eigenlijk is 'Sudoku', dat 'los cijfer' betekent, niet correct zijn omdat we bij geschiedenis met begrippen werken, om deze reden zou de werkvorm eigenlijk 'Tan Go' moeten heten, wat 'los woord' betekent.

Nabespreken:**Wat**

- Zie vragenblad
- Tweetallen vergelijken hun uitkomst met die van een andere groep
- Bekijk de verschillen en bediscussieer die.
- Uiteindelijk wordt een groep gevraagd zijn uitkomst op het bord te tekenen, daarna kan het klassikaal besproken worden.

Hoe

- Bij de procesbespreking wordt duidelijk hoe je een tijdsbeeld van een historische periode 'bouwt'. Losse begrippen hebben een cirkel van associaties om zich heen, deze overlappen en dat worden verbanden.

Waarom

- Je moet een correct historisch beeld hebben van tijdvakken. Je moet kenmerkende aspecten goed beheersen en daar voorbeelden van kunnen noemen en verbanden mee kunnen leggen.

Vervolg:

Leerlingen kunnen nog meer begrippen rondom het kenmerkende aspecten formuleren.

Doelen

- de leerling geeft betekenis aan de begrippen van een specifiek tijdvak
- de leerling kan verbanden leggen tussen historische begrippen
- de leerling ziet samenhang tussen historische begrippen, gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen
- de leerling kan voorbeelden geven van kenmerkende aspecten van Domein B van de eindexamenstofomschrijving
- de leerling leert 'out of the box' denken door niet gegeven verbanden te zoeken

Beginsituatie

De leerlingen hebben de tijdvakken behandeld voordat ze de opdracht uitvoeren. De opdracht is om de leerstof te herhalen, en toe te passen.

Vorbereiden

- Docenten kopiëren voor elk tweetal een schemablad
- Docenten kopiëren voor elk individu een vragenblad

Uitvoeren

Wat gaan we doen? : Leerlingen moeten 9 van de 12 historische begrippen onderaan de pagina op zodanige wijze in het schema invullen, dat ze tussen elk begrip in het schema een verband kunnen leggen.

Hoe gaan we het doen? : Jullie krijgen per tweetal een blad waarop 9 begrippen ingevuld kunnen worden. Onderaan het blad staan 12 begrippen waar je deze 9 uit moet halen. Tussen de begrippen staan pijlen met letters. Deze pijlen stellen verbanden voor. De begrippen moeten met historische verbanden aan elkaar gekoppeld worden. De verbanden die je hebt gelegd, schrijf je op in je vragenblad.

Waarom doen we dit? : Het is niet voldoende om losse begrippen te kennen. Voor het eindexamen moet je allerlei begrippen aan elkaar kunnen koppelen. Je moet verbanden kunnen leggen tussen begrippen. Door deze opdracht ga je de losse begrippen meer betekenis geven. Je associeert rondom de begrippen tot je een overlap hebt met een andere begrip. Zo creëer je meer historische context.

Extra suggesties:

Als leerlingen moeite hebben met een begin, dan kunt u als docent Verschillende acties ondernemen om het begin te versoepelen:

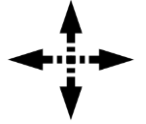
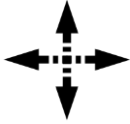
- U kunt het proces in stukken hakken door leerlingen eerst de begrippen te laten categoriseren, of te bekijken bij welk begrip ze de meeste associaties kunnen maken (deze moeten in en rond het midden van de sudoku). Ze zouden dan per begrip kunnen kijken welke het beste in het midden past (bijvoorbeeld door korte mindmaps te maken per begrip)
- U kunt als docent zelf al een aantal begrippen in de sudoku ingeven, waardoor de leerlingen al een ingang hebben om het verder in te vullen. Aanvankelijk hadden de leerlingen 12 begrippen waarvan ze er 9 moeten gebruiken. Door zelf al deels invulling te geven aan de sudoku wordt de keuzevrijheid van de leerlingen wel beperkt.

Nabespreken**Inhoudelijk:**

- Je kan de leerlingen onderling de antwoorden laten vergelijken, twee tweetallen bij elkaar.
- Leerlingen vergelijken de antwoorden, bekijken de verschillen en argumenteren welke van de twee de sterkste historische argumenten heeft.
- Daarna klassikaal de mogelijkheden van oplossingen bespreken. Omdat er maar 9 begrippen in het schema passen, en er 12 begrippen mogelijk zijn, zijn er altijd meerdere antwoorden mogelijk. Bespreek daarom minimaal één variatie om duidelijk te maken naar de leerlingen dat er meerdere opties zijn, en dat het dus om de argumentatie gaat
- Je kan op detail klassikaal ingaan op het verschil in begrippen met de volgende vragen:
 - Welk begrip heeft iedereen gebruikt?
 - Welk begrip is het minst gebruikt?
 - Welk begrip stond meestal centraal? Waarom deze?
- Naar aanleiding van de bovenstaande kan een klassengesprek volgen over sleutelbegrippen. Onduidelijke begrippen kunnen ook nog even behandeld worden.
- Je kan de leerlingen ook vragen om een volgorde te maken van verbanden die ze makkelijk en moeilijk vonden. Zo kunnen ze aangeven welke verbanden ze voor de handen vinden liggen, en welke ze met veel denkwerk voor elkaar hebben gekregen.
- Mocht er tijd en ruimte zijn, dan kan je nog een klassengesprek voeren over het verschil tussen directe en indirecte verbanden. Dit schema leent zich hier heel goed voor.

Proces

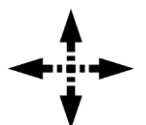
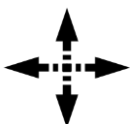
- Aansluitend op de bovenstaande vragen kan je ingaan op HOE de leerlingen hun schema hebben ingevuld.
- Laat de leerlingen kort het proces terughalen hoe ze te werk zijn gegaan, is dit:
 - Door eerst een willekeurig begrip in het midden te plaatsen en daarna alles er omheen te verzinnen?
 - Door eerst te redeneren welk begrip het meest centraal staat, dus de meeste connecties heeft met andere begrippen, en die in het midden te leggen?
 - Eerst begrippen los van het schema te koppelen, en pas als verbanden zijn gelegd, kijken hoe dit in het schema past?
- Als ze dit hebben gedaan, aangeven dat door over de begrippen na te denken en aan elkaar te koppelen, ze een historische context creëren die met het kenmerkend aspect te maken heeft dat centraal staat.
 - Een begrip betekenis geven door dingen te associëren
 - Associaties naast elkaar leggen tot er een overlap is
 - Deze overlap is een verband
 - Meerdere begrippen overlappen elkaar
 - Uiteindelijk zijn alle begrippen, via andere begrippen, aan elkaar verbonden
 - Een historische context is zo ontstaan.

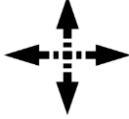
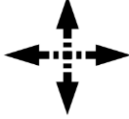
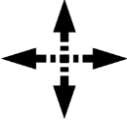

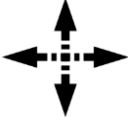
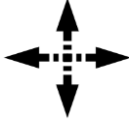
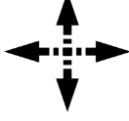
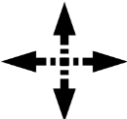

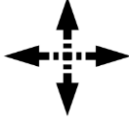
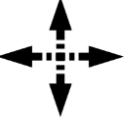
Vragenblad Historische Sudoku

Je hebt zojuist het schema met de begrippen ingevuld en alle begrippen aan elkaar verbonden.
De opdracht hieronder maak je individueel. Je mag dus niet meer overleggen
Je hebt negen begrippen in het schema gezet, deze zijn met elkaar verbonden. Hieronder geef je per
begrip aan wat de verschillende verbanden zijn.
In het schema zijn de verbanden genummerd. In totaal heb je twaalf verbanden in het schema gelegd.
Deze moet je hieronder beschreven.

1. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
2. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
3. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
4. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
5. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
6. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
7. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
8. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
9. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
10. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
11. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....
12. Begrip heeft met begrip te maken, omdat.....
.....
.....

De Tijd van Jagers en boeren

	 1		 2	
 3		 4		 5
	 6		 7	
 8		 9		 10
	 11		 12	

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Nomaden
Landbouw
Staat

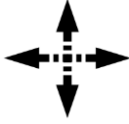
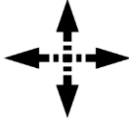
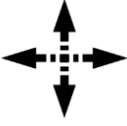

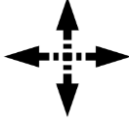

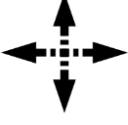

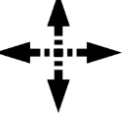
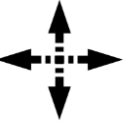
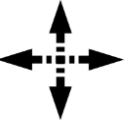
Boeren
Bestuur
Klimaatverandering

Schrift
Stad
Jagers

Godsdienst
Hiërarchie
Nijl

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Grieken en Romeinen

	 1		 2	
 3		 4		 5
	 6		 7	
 8		 9		 10
	 11		 12	

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Staatsvorm
Jodendom
Vervolging

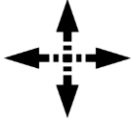
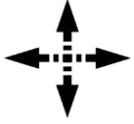

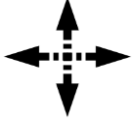

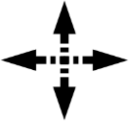

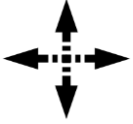

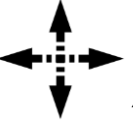
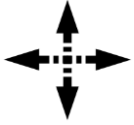
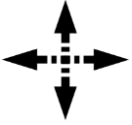
Imperialisme
Democratie
Keizer

Monotheïsme
Republiek
Athene

Slaven
Athene
Christendom

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificieert.

De Tijd van Monniken en Ridders

	 1		 2	
 3		 4		 5
	 6		 7	
 8		 9		 10
	 11		 12	

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Feodalisme
Hofstelsel
Islam

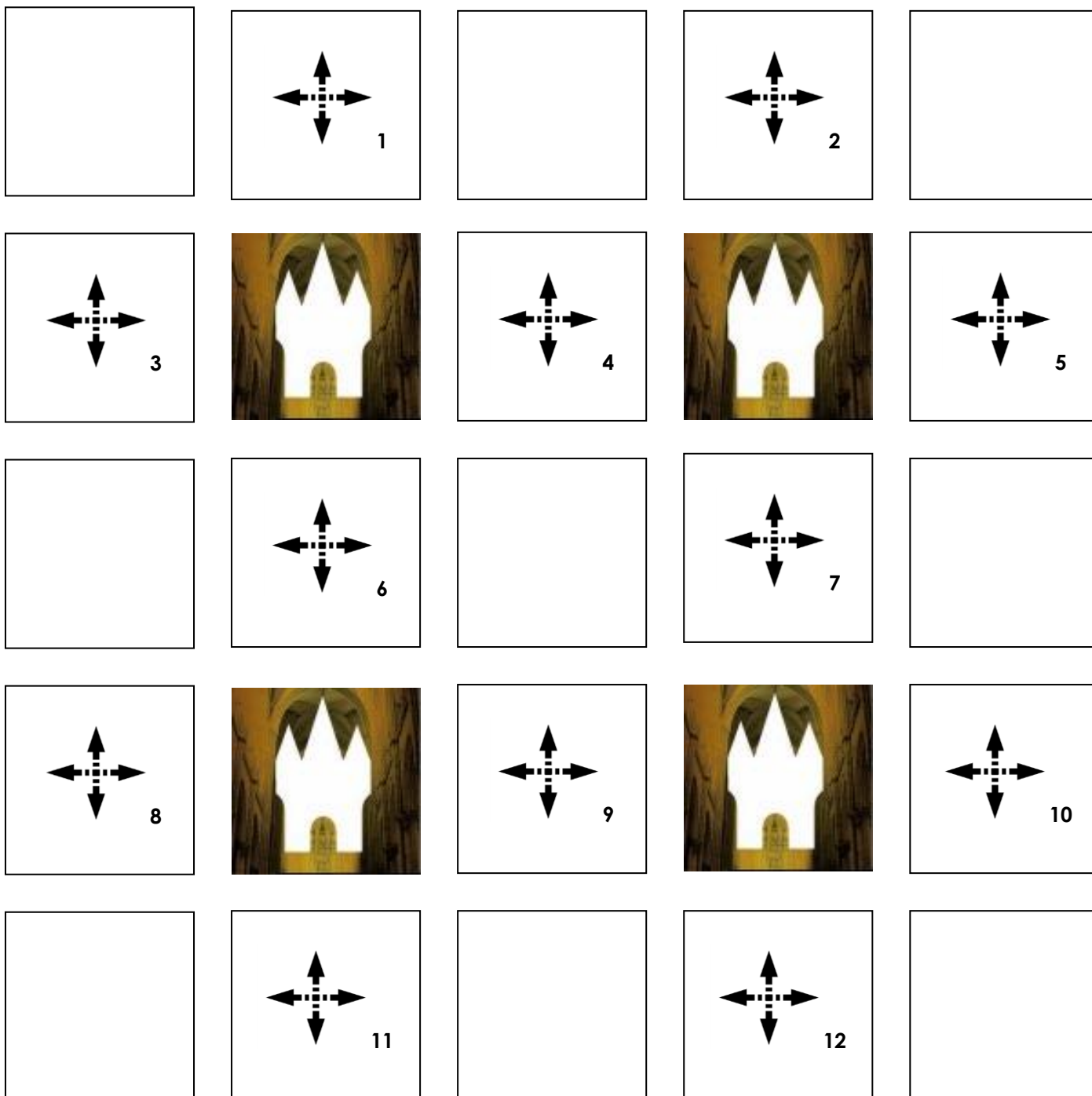
Christendom
Karel de Grote
Paus

Domein
Kerstening
Willibrord

Klooster
Horigen
Koning

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Steden en Staten

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Investituurstrijd
Hanze
Burgerij

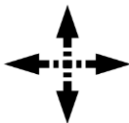
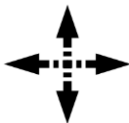

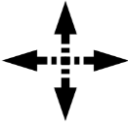
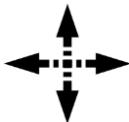
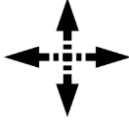
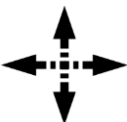

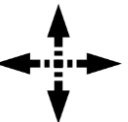
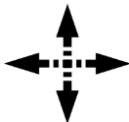
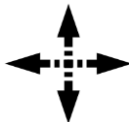
Drieslagstelsel
Kruistochten
Bourgondiërs

Handel
Koning
Centralisatie

Bevolkingsgroei
Steden
Ontginningen

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Ontdekkers en Hervormers

	 1		 2	
 3		 4		 5
	 6		 7	
 8		 9		 10
	 11		 12	

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Reformatie
Wereldbeeld
Opstand

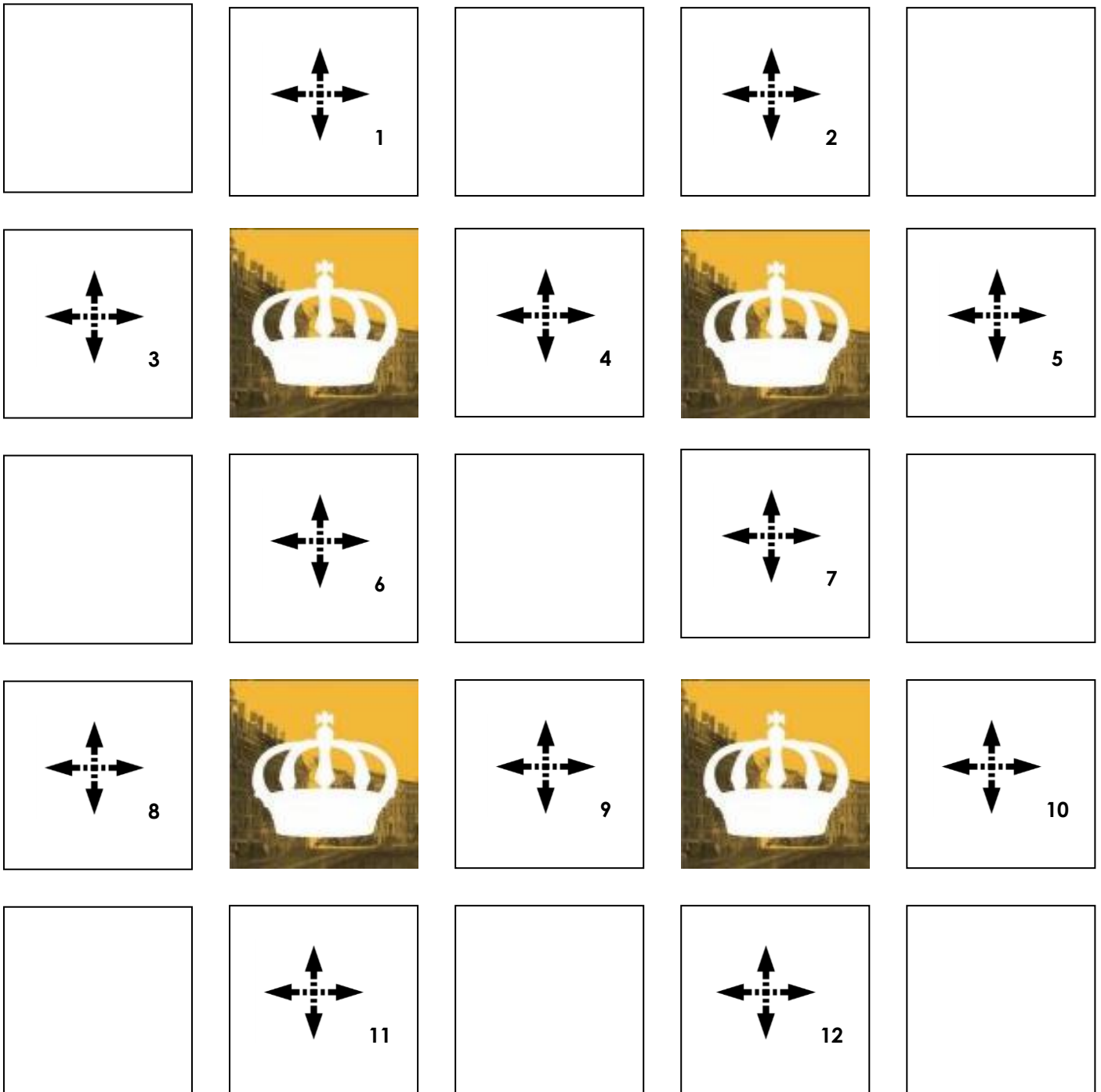
Koloniën
Spanje
Willem van Oranje

Karel V
Handel
Renaissance

Columbus
Beeldenstorm
Kunst

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Regenten en Vorsten

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Koloniën
Stapelmarkt
Parlement

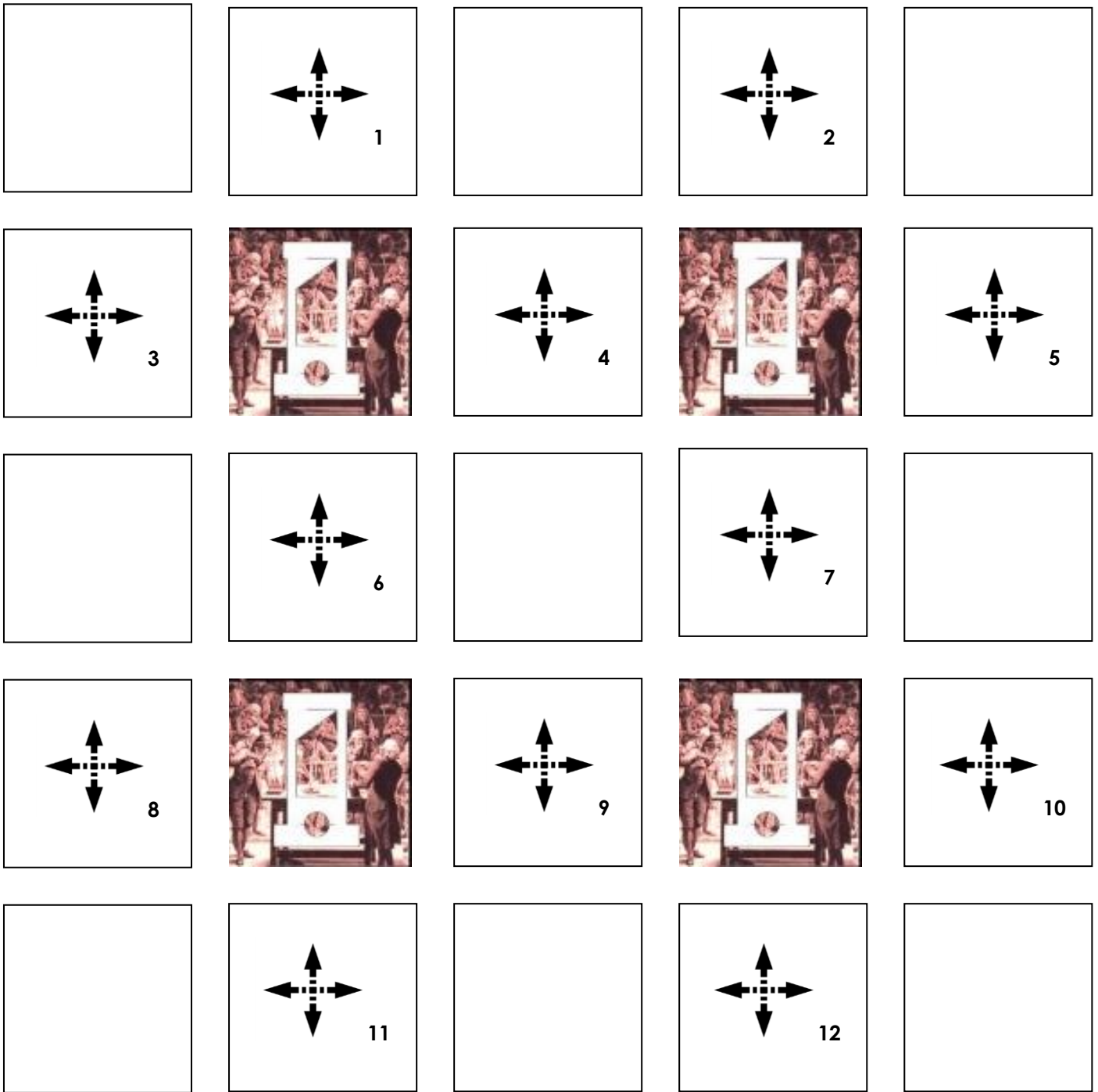
Absolutisme
Rampjaar
Privilege

VOC
Wetenschap
Republiek

Slavernij
Droit Divin
Handelskapitalisme

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Pruiken en Revoluties

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Verlichting
Slavernij
Revolutie

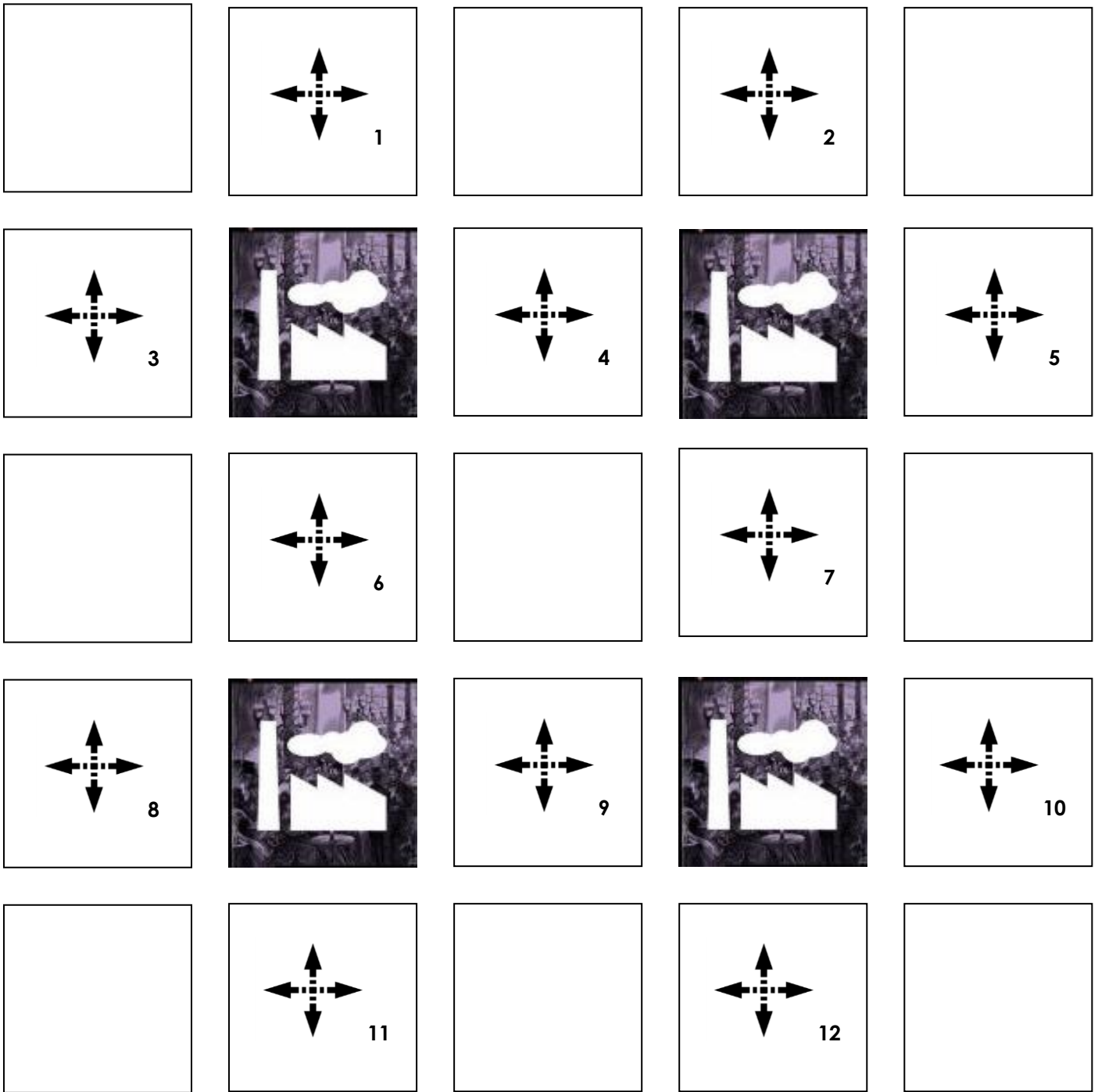
Absolutisme
Standenmaatschappij
Napoleon

Abolitionisme
Rationalisme
Washington

Staatsburger
Trias Politica
Constitutie

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Burgers en Stoommachines

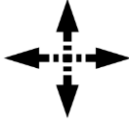
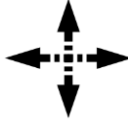
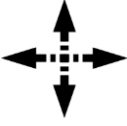

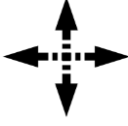

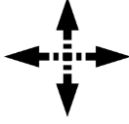

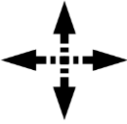

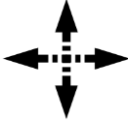

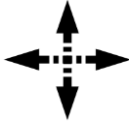
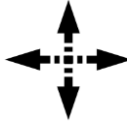

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Industrialisatie	Modern imperialisme	Emancipatie	Sociale kwestie
Liberalisme	Nationalisme	Socialisme	Urbanisatie
Revolutie	Nijverheid	Kiesrecht	Conferentie van Berlijn

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificceert.

De Tijd van de Wereldoorlogen

	 1		 2	
 3		 4		 5
	 6		 7	
 8		 9		 10
	 11		 12	

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Totalitarisme

Propaganda

Totale oorlog

Hitler

Crisis

Vrede van Versailles

Holocaust

Nationalisme

Communisme

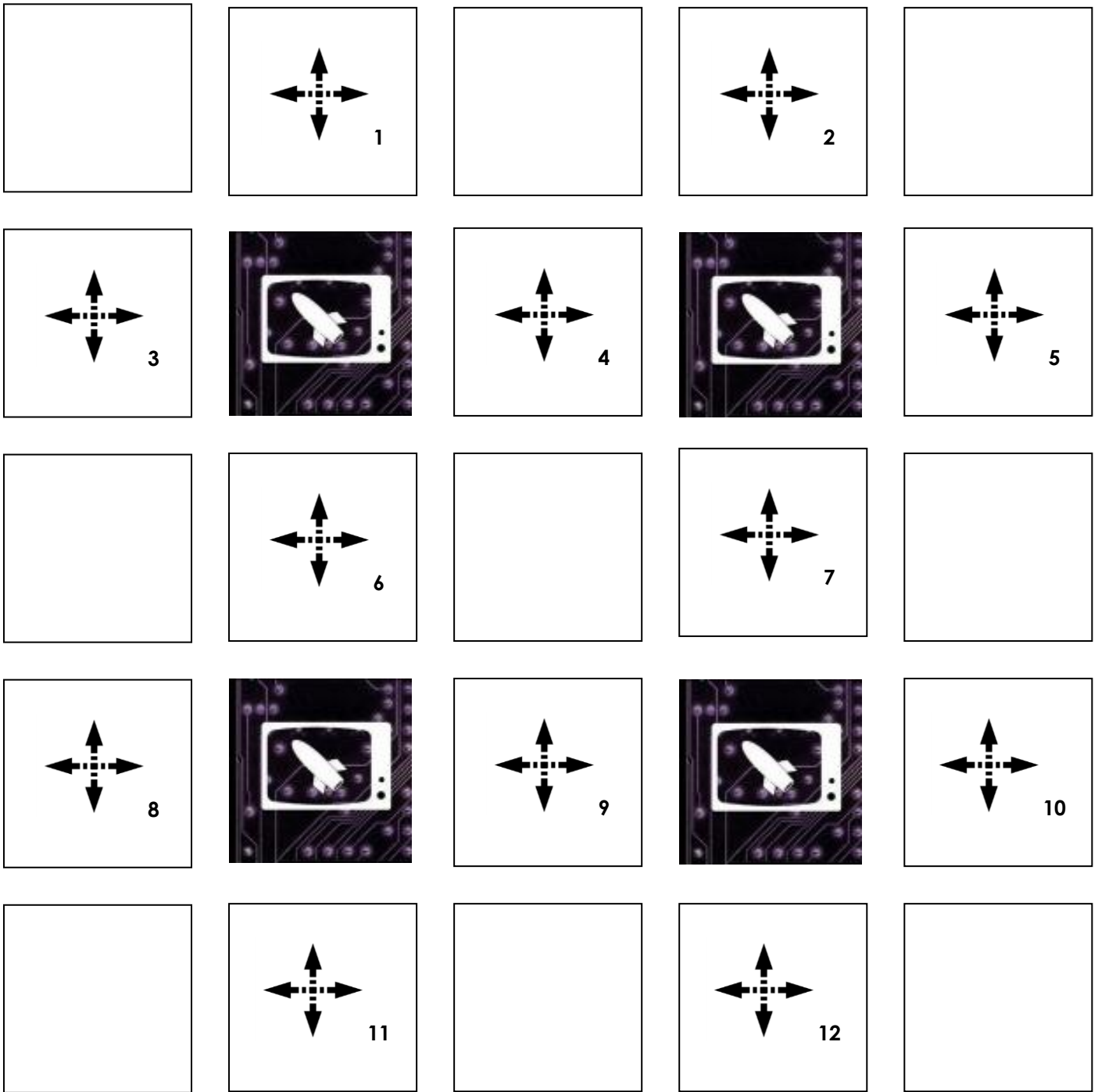
NSDAP

Bezetting

Rassenleer

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

De Tijd van Televisie en Computers

De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Koude Oorlog
Jaren Zestig
Dekolonisatie

Sociale wetgeving
Europa
Ontzuiling

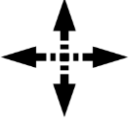

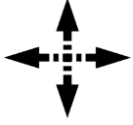

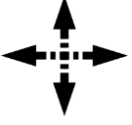
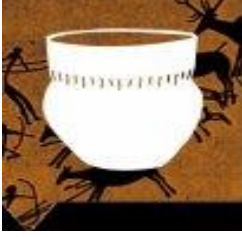
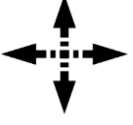
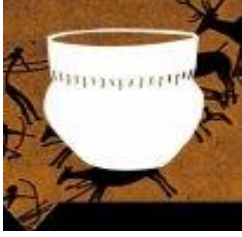
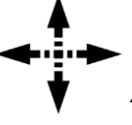

Oorlog
Wederopbouw
Verzorgingsstaat

Kernwapens
Collectivisering
Secularisatie

Als je klaar bent vul je individueel het vraagblad in, waarin je de verbanden tussen de begrippen specificeert.

Voorbeeld van een ingevulde sudoku (met uitleg op de volgende pagina)

De Tijd van Jagers en boeren

Hiërarchie	 1	Staat	 2	Schrift
 3		 4		 5
Landbouw	 6	Stad	 7	Bestuur
 8		 9		 10
Boeren	 11	Nijl	 12	Godsdienst

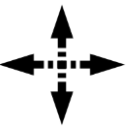
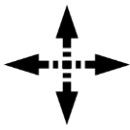
De Pijlen staan voor verbanden. Vul het bovenstaande schema op een correcte wijze in. Gebruik daarbij negen van de onderstaande twaalf begrippen:

Nomaden
Landbouw
Staat

Boeren
Bestuur
Klimaatverandering

Schrift
Stad
Jagers

Godsdienst
Hiërarchie
Nijl

Voorbeeld ingevuld vragenblad Sudoku, **De Tijd van Jagers en boeren**

1. Begrip *hiërarchie* heeft met begrip *staat* te maken, omdat *er verschillende beroepen en sociale lagen zijn. De ene laag bestuurt, de andere laag werkt. Zo is er sprake van hiërarchie binnen een staat.*
2. Begrip *staat* heeft met begrip *schrift* te maken, omdat *een staat vaak groot is qua oppervlak en de communicatie niet meer mondeling kon. Hoe complexer de staat hoe meer informatie er moet worden onthouden. Mede hiervoor werd het schrift uitgevonden.*
3. Begrip *hiërarchie* heeft met begrip *landbouw* te maken, omdat *door de uitvinding van de landbouw men op één plaats bleef wonen. Men kon toen meer bezit hebben (hoefde je niet mee te dragen als nomade) en zo ontstonden er verschillen in bezit, sociale lagen en een hiërarchie.*
of
Begrip *hiërarchie* heeft met begrip *landbouw* te maken, omdat *de seizoenen heel belangrijk waren voor de landbouw en sommigen mensen zich gingen specialiseren in het interpreteren van de seizoenen (o.a. door naar sterren te kijken). Deze mensen werden belangrijker dan de individuele boer en zo ontstond er een hiërarchie.*
4. Begrip *staat* heeft met begrip *stad* te maken, omdat *steden groeiden, en sommigen steden gingen samenwerken (of werden veroverd door andere steden) en er zo staten ontstonden.*
5. Begrip *schrift* heeft met begrip *bestuur* te maken, omdat *een goed bestuur alleen kon als alle afspreken duidelijk waren. Op papier zetten van de afspraken maken de communicatie makkelijker, vooral omdat de afstanden steeds groter werden.*
6. Begrip *landbouw* heeft met begrip *stad* te maken, omdat *door de uitvinding van de landbouw, men op één plek kon blijven wonen. Mensen gingen vaak bij elkaar wonen (ivm samenwerking en bescherming) waardoor langzaam steden ontstonden.*
7. Begrip *stad* heeft met begrip *bestuur* te maken, omdat *mensen in de steden afspraken gingen maken over wat wel en niet wenselijk was om de samenwerking en het samenwonen goed te laten verlopen. Deze afspraken moesten natuurlijk gecontroleerd worden en dat werd de taak van het bestuur.*
8. Begrip *landbouw* heeft met begrip *boeren* te maken, omdat *het de boeren zijn die de landbouw bedrijven. Zonder boeren wordt het land niet bewerkt.*
9. Begrip *stad* heeft met begrip *Nijl* te maken, omdat *in het oude Egypte de steden lands de Nijl ontstonden. De steden (en de daarbij behorende landbouw) was afhankelijk van de landbouw, die weer afhankelijk was van het water uit de Nijl. Daarnaast werd de Nijl ook als (water)weg gebruikt voor transport en communicatie tussen steden.*
10. Begrip *bestuur* heeft met begrip *godsdienst* te maken, omdat *er mensen werden aangesteld om de godsdienst te leiden. Deze mensen hadden veel macht en waren vaak onderdeel van het bestuur. In Egypte was het bestuur ook aan godsdienst gekoppeld en was de farao, hoofd van het bestuur ook goddelijk.*
11. Begrip *boeren* heeft met begrip *Nijl* te maken, omdat *de boeren voor hun landbouw compleet afhankelijk waren van het water uit de Nijl.*
12. Begrip *Nijl* heeft met begrip *godsdienst* te maken, omdat *de mensen in Egypte helemaal afhankelijk waren van wat de Nijl hun schonk. Alles uit de Nijl werd heilig en zo werden de goden ook vaak afgebeeld met gezichten van dieren uit de Nijl.*